

УДК 378:303.423.008.8

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ НАВЧАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СТУДЕНТАМИ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В.В.Молоченко

***Анотація.** У статті розглянуто та проаналізовано теоретичні умови забезпечення діалогічного характеру навчальної взаємодії зі студентами, виявлено особливості основних компонентів навчальної взаємодії: діалогічні стосунки, особистісні позиції учасників, активна спільна діяльність, інформаційні зв'язки на ціннісно-смысловому рівні.*

***Ключові слова:** зовнішній діалог, внутрішній діалог, діалогічні стосунки, особистісні позиції учасників, активна спільна діяльність, інформаційні зв'язки на ціннісно-смысловому рівні.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены и проанализированы теоретические условия обеспечения диалогического характера учебного взаимодействия со студентами, выявлены особенности основных компонентов учебного взаимодействия: диалогические отношения, личностные позиции участников, активная совместная деятельность, информационные связи на ценностно-смысловом уровне.*

***Ключевые слова:** внешний диалог, внутренний диалог, диалогические отношения, личностные позиции участников, активная совместная деятельность, информационные связи на ценностно-смысловом уровне*

***Annotation.** The article reviews and analyzes the theoretical conditions of dialogic nature of educational interaction with students as unique main components of educational interaction, dialogic relationship, personal positions of the active joint activities, information links on value-semantic level.*

***Keywords:** external dialogue, internal dialogue, dialogical relationship, personal positions of the active joint activities, information links on value-semantic level.*

Постановка проблеми. Характер міжособистісних стосунків як у професійній сфері, так і у навчальному процесі має визначальний вплив на формування особистості майбутнього фахівця. За умов навчальної взаємодії, побудованої на суб'єкт-суб'єктній основі, обидві сторони спілкуються як рівноправні учасники процесу спілкування. При дотриманні цієї умови встановлюється не міжрольовий контакт «викладач – студент», а міжособистісний контакт, у результаті якого і виникає діалог, а значить, і найбільша сприйнятливість та відкритість до впливу одного учасника спілкування на іншого. Можливість взаємодіяти на партнерських засадах оптимізує позитивні зміни у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників навчального процесу.

Піднесення ролі та значення особистості визначальним чином впливає на характер стосунків між викладачем і студентом у процесі їхньої взаємодії, ознаками якої стають інтерактивність, співучасть, взаєморозуміння. У зв'язку з цим, на сучасному етапі розвитку вищої школи виникає потреба в активному впровадженні діалогічних форм і методів взаємодії викладача та студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми дослідження. У процесі спілкування відбувається становлення взаємин учасників навчальної взаємодії, а діалогічний характер створює можливість для коригування особливостей цих стосунків у контексті поваги до особистості,

толерантності, виявлення потенціалу кожного. Таким чином, діалог не просто спілкування, а така взаємодія, яка істотно визначає ефективність професійної підготовки фахівців, забезпечуючи можливість виявлення позицій суб'єктів щодо розв'язання проблем, пов'язаних з майбутньою діяльністю. Завдяки діалогічному характеру навчальної взаємодії інтелектуальні позиції її членів доповнюють одна одну, утворюючи таке ціле, яке не можна звести до простої суми складових.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу позиція М. Бубера і розроблена ним система взаємозв'язків «Я і Ти» [1]. Філософ вважає, що основоположним чинником розвитку індивіда є діалог як особлива форма стосунків з іншими особистостями. Аналіз особливостей спілкування, що супроводжує ці стосунки, дозволяє виокремити *зовнішній і внутрішній діалоги*, характеристики яких визначають їхню функціональну відмінність. Внутрішній діалог – це особлива форма спілкування людини з самою собою в індивідуальному розумовому процесі. Діалог між «Я» та «Я-інший» можливий за умов наявності різних властивостей, якостей, задатків. Набуття вмінь внутрішнього діалогу під час професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі має велике значення для подальшого їхнього становлення у майбутній діяльності. Основною комунікативною функцією внутрішнього діалогу є компенсація дефектів спілкування, що складаються в дефіциті «позитивного», бажаного, необхідного особистості для спілкування або в надлишку «негативного», небажаного, що гальмує комунікативний контакт з реальним співрозмовником. За допомогою внутрішнього діалогу особистість зберігає значну автономію від реальних партнерів зі спілкування, не перестаючи бути суб'єктом спілкування. Таким чином, внутрішній діалог створює передумови для досягнення особистістю більш високого рівня розуміння партнерів, нового рівня комунікативної компетентності.

Вміння внутрішнього діалогу притаманні кожній людині, є природною особливістю, в основі якої знаходиться здатність бачити себе з боку, особистісна рефлексія. Водночас ці вміння у кожного мають різний ступінь вираженості. З іншого боку, вміння діалогу всередині однієї свідомості, коли «інший» розміщується всередині самої особистості, набувають більш високого рівня розвитку в процесі суб'єкт-суб'єктного спілкування між партнерами і можуть бути розвинені у соціально-психологічному тренінгу спілкування.

Отже, внутрішній діалог – це обов'язковий компонент не тільки самопізнання особистості, але і складних форм спілкування людини з іншою людиною, оскільки «особистість здатна вступати з собою в актуальний, дієвий, продуктивний діалог» [2, с.264], що підносить реальне спілкування з іншою особистістю на більш високий ступінь.

У характеристиці зовнішнього діалогу дослідники відзначають активний двобічний характер взаємодії партнерів зі спілкування [3]. Інтенсивна двобічна взаємодія пов'язується не тільки з діалогом-суперечкою, а й з діалогом-згодою, у якому погляди партнерів збігаються і багато в чому доповнюють один одного. Саме культура діалогу-згоди особливо значуща в галузі виховання, навчання-спілкування. На відміну від зовнішнього діалогу, зовнішній монолог – форма асиметричної взаємодії. При цій формі спілкування вплив, що чиниться суб'єктом спілкування на слухача, є значно сильнішим, ніж вплив слухача на мовця. Для типового зовнішнього монологу характерні не тільки відсутність вираженості позиції іншого в формі зовнішньої мови, але і завершеність, остаточність смислової структури висловлювання, його незалежність від позиції співрозмовника. Однак це не применшує ролі та значення монологу і не означає його негативного оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим у зв'язку з набуттям студентами-аграріями вмінь партнерської взаємодії є те, що в основі діалогу – орієнтація на пошук єдності, вихід на рівень розвитку і саморозвитку викладача і студента як рівноправних учасників освітнього процесу. Їх рівноправність стверджується гуманізацією освіти. Гуманістична позиція викладача виражається в умінні не звеличувати професійне над людським, а в умінні бачити за будь-якими зовнішніми проявами право студента на індивідуальність. Гуманність навчання – внутрішня установка, яка виражається у повазі до суджень студента і способів їх вираження, його духовного світу, самостійності прийнятих рішень, почуття власної гідності і гідності інших, життєвого самовизначення. Принципова важливість визнання суб'єктності іншого в процесі взаємодії полягає в тому, що це – необхідна умова самореалізації, саморозуміння, самовизначення кожного з безпосередніх учасників процесу навчання через «уточнення себе в діалозі» [4, с.131].

Проблема побудови діалогічних стосунків у процесі навчальної взаємодії помітно актуалізувалася на сучасному етапі розвитку наукової педагогічної думки і знайшла своє відображення у концепції особистісної освіти (О.Бондаревська, В.Серіков, С.Шиянов, І.Якиманська), в якій поняття діалогу інтерпретовано в різних площинах трактування. За умов культурологічного підходу до реалізації особистісно-орієнтованої освіти, розробленою О.Бондаревською, діалог є способом існування та

саморозвитку людини в культурно-освітньому просторі, однією з основних цінностей культурологічної особистісно-орієнтованої освіти [4, с.257].

В.Серіков, розглядаючи діалог як одне з центральних положень концепції особистісно-орієнтованої освіти, вважає його універсальною характеристикою педагогічної ситуації, що має вирішальний вплив на особистісний розвиток індивіда. Діалог у цьому сенсі подається як специфічне соціокультурне середовище, що обумовлює сприятливі умови для набуття особистісного та професійного досвіду. Діалог постає не тільки як один з методів навчання, але і як невід'ємний компонент, внутрішній зміст особистісно-орієнтованої технології навчання. Діалогічність виступає в даному випадку однією з істотних характеристик навчального процесу, показником переходу його на особистісно-смысловий рівень; діалог є не тільки засобом, а й самоціллю навчання, не тільки процесом, а й змістом, джерелом особистісного досвіду, фактором актуалізації змістоутворюючих, рефлексивних, критичних функцій особистості [5].

У дослідженні В.Серікова виокремлено рівні сформованості діалогічних стосунків: жорстко детерміноване ставлення того, хто навчається, до правильних відповідей; обмін незалежними висловлюваннями; взаєморозуміння; прагнення до саморозкриття; прагнення до розуміння іншого; пошук нової істини [5]. Акцентуємо увагу на тому, що діалог виступає інструментом створення особистісно-орієнтованої ситуації навчання, під час якої завдяки питально-відповідальній формі спілкування відбувається спеціально організоване накопичення студентами досвіду реалізації ціннісних виборів, критичного сприйняття інформації, рефлексії творчих підходів до вирішення проблем. Відповідно до цих функцій уміння партнерської взаємодії можуть бути сформовані студентами у таких типах діалогу: «мотиваційний», «самопрезентувальний», «автономний», «критичний», «конфліктний», «рефлексивний», «сенсоутворювальний», «самореалізуючий», «духовний» [6].

На всіх етапах процесу професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної сфери домінує вербальна взаємодія, яка відбувається під час аудиторних занять і дає можливість створити сприятливий мікроклімат, атмосферу взаємоповаги, взаєморозуміння. Важливим є те, що комунікативна сторона діалогічного спілкування пов'язана, в першу чергу, з процесами передачі та прийому інформації. Мова йде про міжособистісну взаємодію в системі «викладач-студент», головною умовою якої є оволодіння знаннями (правилами) спілкування, що відбувається протягом вирішення певних проблемних ситуацій.

Під час діалогічної взаємодії здійснюється взаємопізнання, взаємовплив, розгортається творчий процес, який надає можливість викладачу краще зрозуміти індивідуальність студента, активізувати його пізнавальні здібності, розвинути емоційно-ціннісне сприйняття дійсності, а студенту – розкрити власну індивідуальність у межах того рефлексивного простору, який утворюється в процесі діалогу [3]. Для виникнення продуктивного діалогу необхідні не тільки спільна мова, але й різниця в рівнях поінформованості партнерів щодо предмету спілкування, власне бачення предмета спілкування кожним з партнерів, що відрізняється від уявлень інших учасників діалогу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що існують такі функції діалогічної взаємодії, як конструктивна, комунікативна, перетворювальна. Конструктивна функція спрямована на спільне вирішення завдань на занятті, саморегуляцію навчальної діяльності та позанавчальне спілкування з проблем самовдосконалення. Комунікативна функція виражається в можливості студента у вербальній формі займати відкриту позицію стосовно проблеми обговорення, завдяки чому відбувається актуалізація особистісного досвіду тих, хто навчається, становлення професійного мислення, набуття комунікативних умінь майбутнього фахівця [5]. Перетворювальна функція діалогу пов'язана з можливістю гуманізації та демократизації стосунків між учасниками діалогу, пошуком шляхів, які сприяють встановленню міжособистісної взаємодії. Реальний процес конструювання професійного діалогу за «круглим столом» робить студентів безпосередніми учасниками наради з пошуку спільного вирішення поставлених завдань.

Вирішальний вплив діалогічної взаємодії в освітньо-виховній ситуації на формування готовності до партнерської взаємодії у професійній діяльності дає підставу виокремити її основні структурні компоненти: *діалогічні стосунки, особистісні позиції учасників, активна спільна діяльність, інформаційні зв'язки на ціннісно-смысловому рівні.*

Стосунки між викладачем і студентом в ідеалі мисляться як діалогічні в широкому сенсі цього слова. Це рівноправні відносини зі збереженням свободи і незалежності обох сторін. Рівність викладача і студента полягає «в людському праві пізнання навколишнього світу і себе в межах, встановлених зсередини, в праві на індивідуальний внутрішній світ і життєвий досвід, ціною якого з'являється на світ, висвітлюється людський образ, тобто і здійснюється власне освіта» [2]. У процесі становлення *діалогічних стосунків* розкривається своєрідність суб'єктивного світу кожного з діад *«викладач-*

студент», яка детермінована різницею у віці, ерудиції, життєвому та професійному досвіді, вихованості, виконуваних соціальних ролях. Водночас встановлюється смислова рівність, яка базується на діалогічному підході і слугує відправним пунктом для спільного просування суб'єктів навчального процесу до мети. Діалогічні стосунки, для яких визначальним є принцип діалогічної взаємодії, характеризуються зусиллями учасників діалогу, спрямованими на зближення їх позицій, зміцнення міжособистісних контактів, забезпечення позитивного фону спілкування.

Особистісні позиції учасників навчальної взаємодії як складова діалогу є дуже значущими, оскільки, з одного боку, впливають на характер побудови діалогу, а з іншого – створюються ним. Позиція в діалозі – це не просто спрямованість свідомості, що окреслена деякою сумою звичних для особистості поглядів, це надбання людини, її «посвідчення»; не приватна думка з часткового питання, а самовизначення щодо головних цінностей життя; не абстрактно-теоретичний принцип, а спосіб відповідальної включеності в життя [3]. У діалогічному навчанні, займаючи відкриту позицію, викладач несе студентам не тільки абстрактну систему знань, але й передає їм своє знання, бачення проблеми, вміння і навички, необхідні для соціалізації. Відповідно і студенти, займаючи певну позицію в навчальній взаємодії, набувають умінь висловлення власних поглядів, їх захисту, пошуку «команди» однодумців, яка забезпечить більшу вірогідність оптимального рішення навчального завдання.

Таким чином, діалогічні міжсуб'єктні стосунки ведуть до зміни соціальних ролей, «коли один не стільки вчить, скільки створює умови для самореалізації та саморозвитку особистості іншого» [3, с.12].

Діалогічний підхід до побудови навчальної взаємодії не виключає необхідність постійного цілеспрямованого коригування відносин, оскільки педагог не застрахований від виникнення «нештатних», непередбачуваних ситуацій конфліктного характеру. Забороняти їх, ігнорувати безглуздо, оскільки це реальність педагогічної дійсності, від якої не можуть убезпечити ані послідовна гуманізація в галузі освіти, ані вивчення системи прийомів коригування взаємовідносин. Іншою реальністю може стати перетворення педагогічних конфліктів у творчі можливості. Викладання крізь призму власного сприйняття, особистого досвіду дозволяє викладачеві змодельовати ставлення до цього матеріалу студентів. Перевага такої позиції в тому, що за певних умов вона викликає у студентів не опір, а бажання розкритися. Такий спосіб реалізації діалогічного підходу вимагає педагогічної інтуїції, такту, психологічного настрою, врахування на кожному занятті передісторії попередньої навчальної взаємодії викладача і студентів.

В умовах побудови діалогічної взаємодії на занятті опосередкованою ланкою міжособистісних стосунків є *активна спільна навчальна діяльність*, яка передбачає відмову від диктату у ставленні до партнерів зі спілкування, пошук рішень, які б відобразили ціннісні позиції суб'єктів навчального процесу. «Спільність у даному випадку не означає відмови від самостійності! Йдеться про інше – про відмову від позиції, коли тільки твоя думка є правильною» [3, с.15]. Спільна діяльність як компонент діалогічної взаємодії є процесом поєднання індивідуальних зусиль суб'єктів навчання, в яких на основі прагнення до інтегративного результату реалізується право на власний розвиток. Структура спільної навчальної діяльності містить загальну мету і конкретні завдання, мотиви залучення до взаємодії і спільні дії, спрямовані на досягнення загальних результатів. Необхідність об'єднання, розподілу і узгодження індивідуальних дій спонукає студентів, учасників активної спільної діяльності, обирати певні стратегії поведінки.

З останнім з компонентів діалогічної взаємодії – *інформаційними зв'язками на ціннісно-смислового рівні* – відбуваються певні трансформації. Дослідники зазначають появу нових тенденцій у становленні ціннісно-смислової сфери особистості: перехід від «великих», «загальних» цінностей до фрагментарних, релятивне дроблення цінностей на дрібніші, переконфігурація «уламків» в індивідуальні комплекси цінностей [6]. Як можна зрозуміти, всі ці індивідуальні відмінності у ціннісно-смисловій сфері майбутніх фахівців ускладнюють процес професійної підготовки до міжособистісної комунікації і, тим більше, партнерської взаємодії. Оптимальним вирішенням цієї проблеми є формування більш-менш стійких мікрогруп у навчальній групі, в яких завдяки необхідності взаємодіяти задля вирішення конкретного завдання набуваються ціннісні орієнтації, близькі за своїм характером до ідеалів справжнього трудового колективу. Таким чином відбувається зміщення орієнтацій з короткотривалих цінностей, що визначаються користю від взаємодії, на довготривалі цінності, які знаменують собою перехід студентів на більш високий рівень усвідомлення цінностей майбутньої професійної діяльності, співпраці, колективних зусиль, спрямованих на досягнення загального розвитку.

Висновки. Аналіз організації навчальної взаємодії на засадах діалогічного підходу дозволив виявити особливості основних її компонентів – *зовнішнього та внутрішнього діалогу* як оптимальних форм набуття вмінь партнерської взаємодії, умов їх впровадження на навчальному занятті, а також

Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (м. Вінниця, 26-27 листопада 2014 р.)

таких компонентів діалогічної взаємодії, як *діалогічні стосунки, особистісні позиції учасників, активна спільна діяльність, інформаційні зв'язки на ціннісно-смысловому рівні*. Спираючись на вищезазначені складові, ми розглядаємо діалогічну взаємодію на занятті як процес взаємовпливу викладача і студентів з метою розвитку та саморозвитку вмінь партнерської взаємодії на основі відкритої особистісної позиції партнерів зі спілкування, діалогічного розуміння як спільного пошуку загальних способів вирішення завдань, ціннісно-смыслових зв'язків, що характеризують спрямованість суб'єктів навчальної діяльності на співпрацю.

Література

1. Бубер М. Я и Ты / М.Бубер. – М., 1993. – 175 с.
2. Библер В.С. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога) / В.С. Библер. – М., Политиздат, 1975. – 399 с.
3. Бех І.Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості / І.Д. Бех // Інститут проблем виховання АПН України. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Зб. наук. праць / Редкол.: О.В. Сухомлинська, І.Д. Бех, В.М. Оржеховська. – К.: Пед. думка, 2000. – Кн.1. – С.10-17.
4. Бондаревская Е.В. Педагогика: личное в гуманистических теориях и системах воспитания: учеб. пособие для студ. сред. и высш. учеб. заведений, слушателей ИГЖ и ФПК / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич.- Р.-на-Д.: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
5. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – 272с.
6. Лысина М.И. Личностно ориентированное образование: феномен, концепция, технологии: Монография / М.И. Лысина. – Волгоград: Перемена, 2000. – 148с.